

УДК 347.122(477)

Катренко Анастасія Андріївна,

аспірантка кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ІНТЕРЕС ЯК КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. У цивільному праві інтерес є рушійною силою, що визначає напрямок реалізації прав суб'єктів цивільних правовідносин. Тому Цивільний кодекс України [1] (далі – ЦК України) неодноразово у різному контексті згадує поняття «інтерес», однак не надає його визначення. Зокрема, у ч. 2 ст. 15 ЦК України передбачено, що «кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства». Правова природа поняття «інтерес» неодноразово досліджувалася як у літературі з загальної теорії права, так і у галузевій літературі, зокрема у цивільному праві України, однак, незважаючи на це, вона вимагає подальшої розробки через її особливу складність.

Метою цього дослідження є вирішення комплексу наукових питань, пов'язаних із реалізацією інтересів суб'єктів права за допомогою різних цивільно-правових засобів.

Стан дослідження теми. Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права: С. Алексєєва, Ю. Бисаги, І. Венедіктової, Ю. Гамбарова, В. Грибанова, Р. Гукасяна, І. Дзери, А. Дрішлюка, А. Запорожця, Р. Ієринга, О. Іюффе, Д. Керімова, О. Кімова, Н. Кляус, М. Коркунова, О. Малько, С. Михайлова, М. Першина, З. Ромовської, О. Скакун, В. Сєрьогіна, Ю. Тихомирова, Н. Улаєвої, К. Ушинського, А. Хакімуліна, О. Харитонова, О. Чепис, Д. Чечота, Я. Шевченко, Г. Шершеневича, С. Шимон, О. Юрченко та ін.

Ґрунтовні дослідження теоретичного характеру стосовно категорії «інтерес» вже зроблені іншими авторами [2, 3, 4, 5, 6, 7]. Однак, у наукових дослідженнях досі не визначено значення категорії інтересу у цивільних правовідносинах, його правова природа та специфіка за сучасних умов розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивні права, які належать учасникам цивільних право-

відносин, не завжди забезпечують їх інтереси, які знаходяться у постійній динаміці, а їх реалізація залежить від суб'єктивних й об'єктивних чинників. Таким чином, інтереси, що знаходяться в зоні дії цивільного права, не підпадають під правове регулювання, а отже не підлягають захисту як суб'єктивні права. У разі порушення таких інтересів у їх носія виникає складне завдання встановлення можливості їх захисту. У країнах англо-американської правової системи така проблема вирішується за допомогою застосування доктрини судового прецеденту, коли норма права створюється суддею під час вирішення конкретної справи з метою захисту певного інтересу. Однак, для континентальної правової системи захист інтересів суб'єктів цивільного права не є таким простим завданням через домінування законодавства, як джерела права, над судовою практикою. В Україні лише узагальнена судова практика, а не прецедент, як рішення у конкретній справі, може носити обов'язковий характер при вирішенні судових спорів (за виключенням рішень Європейського суду з прав людини). Тому необхідно встановити правову природу та значення інтересу у цивільних правовідносинах.

Вважається, що слово інтерес запозичено з німецького «Interesse» і має значення «користь, вигода» [8, 12]. Характеристику інтересу як правової категорії вперше надав Р.Ієринг, який визначив, що основним соціальним призначенням права є суспільне врегулювання та узгодження інтересів різних суб'єктів [9, 315].

Як вже було зазначено, визначення поняття «інтерес», «законний інтерес» або ж «цивільний інтерес» ЦК України не містить, хоча згадка про інтерес міститься у багатьох його статтях. Але, як справедливо зазначає професор Є.О. Харитонов, у ЦК України відсутнє навіть визначення ключового для цивільного законодавства поняття «цивільне право», яке нерозривно пов'язане із поняттям «інтерес» [7].

У назві глави 3 та у ст. 15 – 17 ЦК України вживається вираз «цивільні права та інтереси». Думається, слід підтримати точку зору професора Є.О. Харитоновна, що «в нормах ЦК України, де йдеться про «цивільні права та інтереси», маються на увазі «цивільні права та цивільні інтереси», опускаючи з міркувань економії місця у другому випадку слово «цивільні» [7]. Тому у подальшому ми будемо проводити аналіз не просто категорії інтересу, визначення якого дуже різняться у залежності від галузі наукового пізнання [10, 164] (філософія, психологія, соціологія, економіка тощо), а саме цивільного інтересу.

Спроба визначення поняття «цивільний інтерес» була проведена Конституційним судом України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа № 18-рп/2004 про охоронюваний законом інтерес). У рішенні від 01.12.2004 р. Конституційний суд України визначив, що інтерес у вузькому розумінні цього слова, означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним. Конституційний суд пропонує поняття «охоронюваний законом інтерес» у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам [11].

Однак, для правової науки визначення поняття «інтерес» має менше значення, ніж з'ясування правової природи цієї категорії. У науковій літературі погляди на правову природу інтересу поді-

ляються на три групи. Перша група дослідників вважає інтерес суб'єктивною категорією [12, 15], зазначаючи, що інтереси можуть існувати лише в разі їх усвідомлення суб'єктом правовідносин. Розробники об'єктивного підходу до визначення правової природи інтересу [13, 15; 14, 19; 15] застерігають, що законний інтерес може охоронятися навіть, якщо суб'єкт правовідносин його не усвідомлює (наприклад, згідно ч. 2 ст.1298 ЦК України у відносинах спадкування охороняються інтереси зачаті, але ще не народженої дитини, яка свої спадкові інтереси усвідомлювати зрозуміло що не може). Для третьої групи науковців [2, 16; 8] інтерес є діалектичним поняттям, яке об'єднує як об'єктивний, так і суб'єктивний підхід до визначення природи інтересу.

На нашу думку, суб'єктивна теорія інтересу спростовується тим простим фактом, що правом регулюються об'єктивно існуючі суспільні відносини, в межах яких відбуваються колізії законних інтересів, незалежно від їх усвідомлення конкретним суб'єктом чи усіма суб'єктами права у цілому. При цьому суб'єктивність інтересу має лише один аспект, який не впливає на визначення його правової природи. Цим аспектом є те, що інтерес слід вважати прагненням суб'єкта до задоволення своїх суспільних потреб. У Тому, коли ми вважаємо інтересом лише соціальне прагнення суб'єкта, а не просто його життєві потреби (наприклад, фізіологічні потреби у їжі, відпочинку тощо), слід визнати об'єктивну природу того інтересу, який перебуває у сфері дії права. Зокрема, щодо цього І. Кант зазначав, що тільки розумна істота може виявляти до чогось інтерес, а істоти, позбавлені розуму, мають тільки чуттєві мотиви [17, 242]. Отже, тільки у об'єктивному аспекті дозволяється вести мову про рівність цивільних інтересів усіх суб'єктів правовідносин.

Поряд із тим, слід розрізнити цивільний інтерес як об'єктивну категорію, а процес реалізації інтересу як діалектичну єдність об'єктивних та суб'єктивних складових. Підтримуємо точку зору тих дослідників, які вважають, що ні сам інтерес представляє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного, а процес його реалізації [13, 21]. В процесі реалізації цивільного інтересу виявляються, особисті якості людини (суб'єктивний аспект) та суспільні умови задоволення або захисту інтересів (об'єктивний аспект). Отже, прагнення суб'єкта, якщо вони не виражені у діях, не мають юридичного значення.

Додатково зауважимо, що не погоджуємося із думкою деяких авторів щодо визнання блага об'єктом інтересу. Використання для характеристи-

ки цивільного інтересу терміну «благо» є некоректним через низку обставин. По-перше, як зазначає Є.О. Харитонов, в українській мові ще в позаминулому столітті термін «благо» вважався архаїчним запозиченням з церковної мови [7]. По-друге, за допомогою використання методу системно-структурного аналізу та формально-логічного підходу до аналізу норм ЦК України, які містять положення про цивільні інтереси, можна дійти висновку щодо неможливості отожднення понять «цивільний інтерес» та «благо». Наприклад, якщо у ст. 237 ЦК України, в якій зазначається, що «не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені», замінити слово «інтерес» на слово «блага», то вийде, що особа діє у чужих благах, що звучить некоректно. Такий самий результат буде при спробі зробити відповідні заміни у частинах 2 та 3 ст. 1158, ст. 1159, 1160 ЦК України [18, 128-142]. Отже, ще раз підкреслимо, що цивільний інтерес є саме прагненням суб'єкта до задоволення своїх суспільних потреб.

Об'єктивно-суб'єктивна теорія майже не відрізняється від суб'єктивної, навіть за умови використання не формально-юридичного методу, який не допускає зміну ознак інтересу в залежності від об'єктивного чи суб'єктивного аспекту інтересу, а діалектичного методу пізнання, на використанні якого наполягає, наприклад, О.І. Чепис. Авторка зазначає, що «алгоритм формування інтересу при використанні діалектичного методу виглядає наступним чином: 1 – наявність об'єктивної, реально

існуючої потреби соціального характеру; 2 – усвідомлення цієї потреби суб'єктом, проходження нею мотиваційно-орієнтаційної стадії та, як наслідок, формування мети та цілей; 3 – діяльність суб'єкта по задоволенню цієї потреби (саме діяльність об'єктивує інтерес)» [16]. Однак, зрозуміло, що її позиція не витримує критики через абсолютну зайвність ознаки усвідомлення для визнання потреби інтересом. Таким чином, представники діалектичного підходу під інтересом розуміють усвідомлення суб'єктом своїх об'єктивних потреб. Але Л.І. Бондаренко правильно вказує на те, що така позиція означає, що інтерес практично розглядається як феномен свідомості, хоча і з беззмістовним зазначенням на його об'єктивну основу. Отже такий підхід за своєю сутністю не відрізняється від суб'єктивного розуміння інтересу [19, 14].

Таким чином, слід підтримати розробників об'єктивної теорії цивільного інтересу, яка описує інтерес як зв'язок суб'єкта із обставинами реальності. Тобто формою існування інтересу є суспільні відносини (вищезазначений зв'язок), змістом яких є прагнення суб'єкту до задоволення своїх суспільних потреб.

Висновки. Цивільний інтерес слід розглядати як об'єктивну категорію, а процес реалізації інтересу як діалектичну єдність об'єктивних та суб'єктивних аспектів. Формою існування цивільного інтересу є суспільні відносини, змістом яких є прагнення суб'єкту до задоволення своїх суспільних потреб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України / Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве / В.П. Грибанов // Осуществление и защита гражданских прав. – М., 2000.
3. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві // Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – К., 2013. – 430 с.
4. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення // О.М. Вінник – К., 2003.
5. Ткачук А.Л., Дрішлюк А.І. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів / Ткачук А.Л., Дрішлюк А.І. // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 23.
6. Малько А.В., Субочев В.В. Законные интересы как правовая категория / Малько А.В., Субочев В.В. – СПб., 2004.
7. Харитонов Є. О. Категорія інтересу в цивільному праві України / Є.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. – Одеса: Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 25.
8. Михайлов С.В. Категория интереса в российском гражданском праве / С.В. Михайлов. – М: «Статут», 2002. – 205 с. – С. 12.
9. Иериг Р. Цель в праве/ Р. Иеринг. Т.1. – СПб, 1881.
10. Здравомыслов А.Г. Интерес как категория исторического материализма / А.Г. Здравомыслов // Вестник ЛГУ. – 1959. – №17. – Вып.3.
11. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 50. – Стор. 67. – Ст. 3288.
12. Гош А. Материальные потребности и интересы / А.Гош // Экономические науки. – 1971. – №7.
13. Глезерман Г.Е. Интерес как социологическая категория / Г.Е. Глезерман // Вопросы философии. – 1966. – № 10. – С. 21.
14. Богатырев Ф.О. О гражданско-правовой защите нематериальных интересов умерших граждан Ф.О. Богатырев // Комментарий судебной практики. – Вып. 7. – 2001.
15. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве/ Р.Е. Гукасян. – Саратов, 1970.
16. Чепис О.І. Інтереси в цивільному праві: сутність, місце та особливості захисту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чепис О.І. - Ужгород. – 2010. – 230 с.
17. Кант И. Сочинения. В 8т.Т.4. – М., 1994.
18. Харитонов Е.О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве. Дис...канд. юрид. наук. – Х., 1980. – С. 128 – 142.
19. Бондаренко Л. Интерес как категория политической экономики // Экономические науки. – 1970. – №8.

Катренко Анастасія Андріївна
ІНТЕРЕС ЯК КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються особливості поняття «інтерес», визначається його правова природа та значення у цивільних правовідносинах, виявляються прогалини у цивільному законодавстві України, що ускладнюють захист інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Визначено, що цивільний інтерес є об'єктивною категорією, а процес реалізації інтересу являє собою діалектичну єдність об'єктивних та суб'єктивних аспектів. Формою існування цивільного інтересу є суспільні відносини, змістом яких є прагнення суб'єкту до задоволення своїх суспільних потреб.

Ключові слова: інтерес, цивільний інтерес, цивільне право, суспільні відносини, прагнення, благо, реалізація інтересу.

Катренко Анастасія Андреевна
ИНТЕРЕС КАК КАТЕГОРИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

В статье исследуются особенности понятия «интерес», определяется его правовая природа и значение в гражданских правоотношениях, выявляются пробелы в гражданском законодательстве Украины, которые усложняют защиту интересов субъектов гражданских правоотношений. Определено, что гражданский интерес является объективной категорией, а процесс реализации интереса представляет собой диалектическое единство объективных и субъективных аспектов. Формой выражения гражданского интереса являются общественные отношения, содержанием которых является стремление субъекта к удовлетворению своих общественных потребностей.

Ключевые слова: интерес, гражданский интерес, гражданское право, общественные отношения, стремление, благо, реализация интереса.

Katrenko Anastasia
INTEREST AS A CATEGORY OF CIVIL LAW

The article explores the features of the concept of «interest», defines its concept and importance in civil relations, reveals gaps in the civil law of Ukraine, which complicate the protection of the interests of subjects of civil legal relations.

It was analyzed the concept of interest in the scientific literature and various opinions on the nature of civil interest. It is determined that civil interest is an objective category, and the process of realization of interest is a dialectical unity of objective and subjective aspects. The form of expression of civil interest is social relations, the content of which is the desire of the subject to meet his social needs.

It is determined that civil interest is an objective category, and the process of realization of interest is a dialectical unity of objective and subjective aspects. The form of expression of civil interest is social relations, the content of which is the desire of the subject to meet his social needs.

The paper demonstrates that the civil interest is a special legal structure, is an element of a legal mechanism and ensure the harmonization of legal and de facto equality of subjects in civil law.

It was defined that in legal norms it is necessary to fix the real social interests of the individual, society and the state with the aim of proper regulation of the behavior of subjects and achieving a balance of their interests.

Key words: interest, contractual relations, commodatum, depositum, donation, contract of representation, commission, delkredere.